

Такі символи входять потім в комбінації між собою і дають нові, часом досить несподівані і навіть дивні образи:

На дворі, гей же на дворі,
Злоте піречко на столі (II, 175).

Служило Юря в польського кріля;

Присп.: В залізі, гей в залізі,
Його ручейки, його ножейки

В сріблі, в золоті горілі

Пшеницю сіє, золото леліє,
Гордий молодець N. N. (II, 42).

(Гол., II, 53).

Приспівви виринають цілком несподівано, без явного логічного зв'язку, по неясним, на перший погляд, асоціаціям:

По горі, по горі яра пшениця.

Присп.: Кам'яная, кам'яная,
Там світличенька стояла,
Жала ж її молодиченька, ой на
імя N. N.

І навпаки:

А во Львові в кам'яниченці,

Присп.: По зорі, по зорі,

По ясенькому місяцю,

Стоять верстатки все тисові,

і т. д.

Се надає спеціальний колорит нашій старій пісні, обліпленій, як старий, віковий стовбур губками, різними новостворами, всякими пізнішими парослями і мотивами, але сильній і мальовничій в сих своїх оригінальних, незвичайних і навіть дивовгядних, на перший погляд, комбінаціях. Уважний, витончений і відповідно узброєний зір глядача відкриває в них велику своєрідну красу.

ЛІТЕРАТУРА ПОВІСТЕВА

Пам'яті Михайла Драгоманова

Зміст і форма. Теми героїчні. Мова наша про передані усною традицією твори описові, оповідальні — або назву їх старим загальним терміном — повістеві, однаково — ритмовані чи прозові, — мусить, на жаль, бути значно коротша. Хоч література ся була, без сумніву, дуже багата, різnorodна, цікава, переходила різні зміни і еволюції, але сказати про неї можна дуже небагато, поза тими її відгомонами і фрагментами, які ввійшли до поезії обрядової, з одного боку, а з другого — заціліли в літературі писаній, в книжнім обробленні, і будуть предметом пізнішого обговорення, разом з іншою книжною літературою.

Причини тому дві. По-перше, в дохованім до нас уснім репертуарі в сій сфері далеко тяжче вирізнити те, що можна з певною правдоподібністю прийняти за останки чи відгомони сеї старшої доби і відрізнити від пізнішого репертуару. По-друге, почасти таки завдяки трудності і складності

такого досліду, з сього погляду сей матеріал студійований далеко менше, ніж репертуар пісенний (особливо обрядовий).

Вище було вказано, яким могутнім засобом консервання в репертуарі пісеннім являється ритмічна форма. Ритм — се неоціненний сторож традиції, що хоронить її від усяких довільних змін («изъ пѣсни слова не выкинешь», говорять великороси). До того ще у піснях обрядових спеціально зв'язок з певними сакральними і магічними обрядами і святами затримує їх в неустаннім уживанні і в інтересах обряду — щоб він не стратив сили — заховує від конкуренції нових мотивів. Боронить від надто свобідного підмінювання старих, переданих і усвячених традицією текстів такими новими мотивами, чи комбінування з ними. І ми бачили, як наслідком сих умов певні обрядові пісні до нинішнього чи дуже недавнього часу на різних частях нашої території, неважаючи на різні колонізаційні пертурбації, розділені цілими століттями відокремлення, держаться в значній свіжості, в формах часом буквально подібних. Тому й поетичні образи і теми, включені в обрядову практику величань, замовлянь, затверджень певних соціальних актів, як подружжя і т. ін., дихають на нас глибокою, правіковою стариною. Рахуючися з різними пізнішими змінами і додатками (напр., християнськими), ми можемо тут все-таки вилучити, навіть без великого труду, дуже багато такого, що з усякою правдоподібністю мусить бути прийняте як відгомін тих часів, котрих спадщину тут оглядаємо.

Але пісні і ритмічні твори, котрі не ввійшли в обрядовий ужиток, в цілості або в фрагментах, переважно вигинули, часто без останку. Я вище висловив переконання, що вже в добі розселення існували у наших племен обидві форми поетичного ритму, рівноскладового — співаного і нерівноскладового — рецитованого. В обох формах, безсумнівно, складались оповідальні, епічні твори на теми героїчні і казково-побутові — прототипи тих билин, які в пізніших редакціях заховались на великоруській півночі. В наших казках і переказах подекуди заховалися також ритмічні і пісенні частини — в промовах героїв і в різних «загальних місцях», котрими старий казковий стиль був, очевидно, далеко багатший, ніж нинішній, сильно вже розложений. Такі, напр., звісні розмови Михайлика з батьком в повісті про Золоті Ворота:

Господару-цару Володимиру,
Так, в мене чаша золотая,
Вина повная
Завжди...

І часть Квіва на мене йде,
Але київська громада,
То зла у неї рада...—

й інші, з котрими ми будемо мати ще діло дальше. Між казками звіринними і фантастичними заховалося кілька віршованих в цілості або в частях, а цілий ряд їх має віршовані розмови, більш або менш старого складу, як звісні пісні чарівної дудочки:

По малу-малу, паноньку, грай,
Не врази мого серденька вкрай:
Мене братічок та й убив,
Ніж у серденько та й устроїв,
За того веприка, що в саду рив
(Рудч., 160).

Або голуба:

Ой буркуку, буркунець,
Був у батька одинець,
А мій батько убий-душа,
А мачуха із'їж-душа,
А сестриця-попрятниця,
Мої кісточки попрятала,
У рушничок завертіла,
Під порогом закопала
(Манж., 57).

Івасика Телесика:
Гуси-гуси, гусенята,
Візьміть мене на крилята,
Та полетіть до батенька,
А в батенька їсти й пити,
І хороше походити (Рудч., 42).

До «Рись-матери» співають:
Рисю, рисю, дитя плаче,
Дитя плаче, їсти хоче.
Відповідь:
Нехай плаче, як само хоче,
Пожарі горять, крильця смелять,
Очі слезми заливають...
(Чуб., 453).

Сі віршовані поезії самі по собі могли б уходити за перепитки магічної пісні-закляття. Але коли маємо поруч того більші й менші віршовані партії чисто описового характеру, вступи і закінчення¹, то се вказує на загальний

¹ От, напр., кілька таких закінчень:

Тоді він на ній одруживсь —
І стали вони жити,
І постолом добро возить.
Як почали вони п'ять та гулять,
Та з гармат стрілять, —
Та [й] я там був, мед, вино пив,
По бороді текло —
А в роті не було.
Як стрельнули мене з гармати,
То залетів я сюди до хати,
Та тепер тут сижу (Чуб., 35).

Варіант Рокосовської:

А я там був, мед, вино пив,
По бороді текло, в роті не було.
Як я там напився —
На гною сп'ять положився,
А на тім гною оруді стояли,
А тіні оруді гноєм затикали.
Як не стало гною, то заткнули
гною,

Як вистрілили з гармати,
То я став аж тут брехати.
Звінчались вони, і тепер живуть —
і хліб жують.
Я там була, мед-горілку пила,
По бороді текло, а в роті не було.
І дали мені блин,
А той блин да сімдесять год в
гною гнів,
Дак паничі такі гарнесенькі були
та смілі —
Вихватили та з'їли! (с. 76).

Я там був, мед-вино пив,
По бороді текло, а в роті не було.
Правда, я молодець,
Що зробив казці конець? (с. 424).

От вам казочка,
А мені бубликів вязочка. (с. 138).

ритмічний або мішаний, ритмічно-прозовий, стиль казкового оповідання, котрого воно набрало особливо в устах оповідачів і співаків-професіоналів.

Можє, на місці буде тут нагадати, що мішання прозових і віршованих партій взагалі часто стрічається в ранніх стадіях творчості, і деякі дослідники старої індійської і середньовічної європейської творчості вважають такий мішаний виклад за форму ранішу, з котрої вже пізніше перероблені були одноцільні віршовані твори. Так толкують старонімецький термін: *singen und sagen*, старофранцузьке: *dire et chanter*. Можливо, що ближчі досліди відреставрують подібну «співомовну» форму старих професіоналів і у нас (нижче я ще поверну до сього питання).

Сі професіонали у нас вигинули десь в XVI—XVII вв., і з ними вимерла і стара епічна, оповідальна поезія на старі героїчні, казкові і побутові теми, зіставивши тільки досить незначні останки в репертуарі, стилю і манері лірників і кобзарів та досвітчаних й колядницьких оповідань. Я вище зазначив, що нинішня колядницька дружина захвала ще виразні прикмети скоморошої чи яким би вона іншим іменем називалась — дружини професіоналів: співаків, плісаників і оповідачів. Колядники, де їх добре приймають, репродукують репертуар з усіх цих сфер: поезії епічної (тепер

Взірцями переважно віршованих текстів можуть служити дитячі казки, напр., про «діда і бабу» (Чуб., 90):

Був собі дід та баба,	Баба хижку мила,
Мали собі курочку рябушечку.	Ячко розбила, і т. д.
Курочка яечко знесла,	

Тут такі віршовані партії перериваються прозовими інтервалами. Напр.: «Дуб листе поспускав. Прийшов бичок.— Чого ти, дубе, листе поспускав? — Якби ти знав, то б і ріжки позбивав». І потім знов починається повторення віршової строфи.

Сі казки з повтореннями, звісні у різних примітивних народів як забавна примітивна гра (див. згадані «Примітивні оповідання», видані Укр. Соц. Інститутом), можуть взагалі служити взірцем спеціального казкового речитативу — так званого у великоруських казкарів «говорка» — більш короткого і спішного, ніж речитатив епічний (про нього у Савченка, Рус. нар. сказка, с. 16 і 285). Я думаю, що його можна вважати спадщиною старшої, київської доби, коли не ранішої, — дарма що у нинішніх укр. записях сі партії могли з'явитися під великоруськими впливами. Як взірць наших речитативних партій, що приходять в різних казках, наведу, напр.:

Прийшли, аж ті добре шатались,	Стоїть кабан на цепу,	
Уже з курія забрались,	Іклами оре, ухом сіє, хвостом	
Як побігли — та й на дуба	зібрались.	волочить,
	За ним дощ мочить,	
Стали вовки думати-гадати,	а назад його жнеться	
Як би козла та барана нагнати	І в копи кладеться —	
(Рудч., 42).	Готове в клуні возять (Чуб., 14).	

на церковні теми), величальної, веселих оповідань, плясу сакрального (магічно-обрядового) і забавного. Дещо з того можемо бачити і у реномованих забавників, які звеселяють досвітки і вечорниці веселими оповіданнями, співами і т. д.

Я все-таки думаю, що раніше чи пізніше, обережно підходячи від пережитків наших і інших східнослов'янських: від літературного і фольклорного матеріалу — наші дослідники відреставрують більш-менш докладно образ сих мандрівних труп, носіїв нашої усної літератури (епосу передусім), музики і танцю так, як вони жили у нас перед великим культурним переломом XVI—XVII в. — масовою християнізацією і перебудовою життя на основі нової народної віри. Про це буде мова далі, і далі ж я скажу, що зможу сказати зараз про нашу епічну поезію, так, як вона виробилась під кінець, перед тим великим переломом. Там я розберу це питання, наскільки пізніша великоруська билина, так, як її законсервували старі записи XVII—XVIII вв., і сучасні пережитки (онежського та біломорського району) можуть послужити для реконструкції героїчного і побутового (новелістичного) репертуару старої України. Питання це мало досліджене, і тому при нинішнім стані підготовчих студій я ще не рішаюсь видобувати з нього, з-під пізніших книжних і усних наверствованих, репертуар старших часів — навіть київської, а тим менше ранішої доби. Тому й перенесу сю тему до дальших розділів, а покищо вдовольняюсь тільки тим, що одмітив з героїчних мотивів в величальних піснях і що ще одмічу при перегляді поетичних тем, захованих в старому літописі, та підчеркую сю нестійкість навіть більш витривалого, одягненого ритмічною формою поетичного твору, — оскільки він не знайшов собі місця в письмених пам'ятках або не ввійшов до обрядового репертуару.

Зник от майже без сліду барвистий героїчно-фантастичний цикл, зв'язаний в традиції з іменем Олега і, очевидно, переповнений казковими мотивами, які виступають так виразно в північних билинах про Вольгу-Волхва. Дещо з нього, видно, перенеслось на пізніший образ волхва Всеслава, котрого постать уже у сучасників була окружена магічною легендою і далі потім в сім напрямі розроблялась і оспівувалась (як показує «Слово о полку Ігоревім»). Інші ж фантастичні елементи цього циклу розложилися назад в героїчній казці, з котрої були покликані невідомими поетами, щоб прибрати фантастичними мотивами образ віщого князя-чарівника. Решта, не так фантастична, розплилась в новіших формаціях київського героїчного епосу і саги, зв'язавшись з молодшими героями, позбавленими таких фантастичних прикмет.

Під кінець еволюції цього епосу найбільше мотивів скупилось наоколо Володимира Вел. Але і від сеї молодшої верстви в нашій традиції ледве заціліли убогі останки, ще не до решти позбавлені тої індивідуальної закртки, котра відрізняє поетичну сагу, епічну повість про історичні особи, місця і події від казкового оповідання, очищеного від усяких вказівок на час і місце («були собі дід та баба», «був собі такий цар» і т. д.).

Ще менше зісталось від «князя Романа», останньої яскравої індивідуальності княжих часів, яка вразила народню увагу: його ім'я цілком механічно причепилось до деяких обрядових пісень та забав, але не донесло нічого з тих епічних мотивів, які колись були з ними зв'язані. Всі зусилля коментаторів видобути що-небудь в сім напрямі я вважаю безуспішними (див. вище). Одинокий образ з колишніх княжих та боярських чвар, в котрім міститься бодай що сь: якийсь натяк на героїчний, епічний мотив — се «княгня Іванко», з несподіваним ув'язненням і тугою в темниці по княжїм дозвіллю:

А там на луках, на барз широких,
Там же ми горить терновий огник,
Кол' огня ходить широкий танець,
А в танці ходить княгня Іванко:
На головечці сокола носить,
В правій рученці коничка водить,
В лівій рученці гусельки носить.
Ніхто не видів — лем панські
  служі,

Скоро ввиділи, пану повіли:
«Ой ідьте, ідьте, Іванка зв'яжіте,
Іванка зв'яжіте, ту приведіте.

Соколонька пустьте до сокільниці,
Гусельки шмарте [киньте] до
  гусельниці,
Коничка всадьте до кінниченьки.
Іванка всадьте до темниченьки».
Соколик квилить — головки хоче,
Гусельки грають — Іванка
  споминають.
Коничок гребле — до поля хоче.
Іванко плаче — до миленької
  хоче¹.

Варіант сей — звісний лише з одної записи (в Сянїччині), дає образ настїльки загальний, що між коментаторами навіть суперечка, чи первісна постать тут дівоча чи хлоп'яча. Хоч я признаю більш правдоподїбною гадку, що тут єсть дійсно пам'ять пригоди молодого князя (чи як раз Івана Берладника, на котрого думали, се, розумїється, питання трудне та й не дуже важне), але з сього самого вже видко, наскільки сей образ загальний, обтертий з усяких реальних рис історичної традиції.

¹ Текст у Головацького, II, с. 57, відти у Антоновича — Драгоманова, I, с. 36 д. і у Гнатюка, ч. 190; коментар Антоновича недавно повторив Третяк в своїм огляді старої укр. поезії (Dawna poezya ruska, в Dzieje literatury pięknej w Polsce — Encyklopedia Polska wyd. Akademii Umiejętności XXII, 1918, с. 463 і дд.). Виводи против — у Потебні, II, с. 425 і дд.: що первісний варіант той, де образ дівчини (Гол., II, с. 82, теж з Сянїччини), і він, по гадці Потебні, входить в круг пісень про те, як дівчина згубила коней.